

Veres András:

Vekerdi László és Németh László

(első megközelítésben)¹

Elöljáróban személyes emlékeimmal hozakodnék elő, ami talán megengedhető egy emlékkonferencián. Első találkozásom Vekerdi Lászlóval az 1994-es könyvhéten történt, az Új Forrás Kiadó Liszt Ferenc téri sátrában. Akkor jelent meg az ún. *Ezüstkönyv*, a folyóirat fennállásának 25. évfordulója alkalmából, amely gazdag válogatást adott a negyedszázad során publikált szövegekből, és a szerkesztő belevette annak az 1980-ban a lapban folyó nemzet-vitának cikkeit is, melyet nemzedékem tagjai vívtak meg egymással ebben az örökzöld témában. Vekerdi László úgy ült a sátorban, mintha a szerkesztőség tagja lett volna (és valóban a lap belső köréhez tartozott, a főszerkesztő Monostori Imréről még tanulmányt is írt), engem pedig baráti mosollyal, olyan kedves közvetlenséggel üdvözölt, mintha gyermekként együtt futballoztunk volna a grundon (azt pedig nem sejthettem akkor, hogy állandó szokása volt még az ellenségeire is mosolyogni). A nemzet-vitába különben kétszer is bekapcsolódott. Előbb 1990-ben egy, az *Új Forrás* két évtizedéről szóló nagy áttekintésében kitért erre is – a folyóirat hősies tettének tudva, hogy ilyen kényes ügybe ártotta magát –, sajnos nem túl mélyenszántóan (ezt a reménytelen műfajt különben nagy ambícióval és szerintem nem túl nagy sikerrel művelte), majd a lap 1991-es évfolyamának első számában, ahol a vita egykori résztvevői újra szint vallottak (köztük én is), az idősebb nemzedék képviselőjében pedig, Páskándi Géza és Sándor Iván

¹ 2015. május 21-én mutatkozott be a Magyar Történelmi Társulat keretében működő Vekerdi László szakosztály a *Polihisztórizmus, interdiszciplinaritás, történelem* című, Vekerdi László személyével és munkásságával foglalkozó emlékkonferencián. Ez alkalommal tartottam meg az itt közreadott előadásomat, melyet jegyzetekkel egészítetek ki.

társaságában, Vekerdi is hozzászólt, *Egy hosszú vita margójára* címmel, a vitázókat igyekezve összebékíteni.

Úgy hozta a sors, hogy 1997 őszén a Határőr útra költöztem, a 27/A-ba, az első emeletre, ahol Vekerdi László a szomszédom lett, éppen alattam lakott. Ha korábban csendes nyugalomban dolgozhatott, ennek nyomban vége szakadt, hiszen Samu kutyánk ugatásától az örökös zenehangig, mindenekelőtt Mozart és Schubert unalomig ismétlődő melódiáiiig áradt felé tőlünk a szüntelen akusztikus támadás. Soha nem panaszkodott, sőt néha egyenesen dicsérte egyik-másik kedvenc előadót (és ezt komolyan tette, minden ironikus felhang nélkül). Elsőként az tűnt fel a házban, hogy osztatlan tekintélynek örvendett, nagy tudású öregúrként beszéltek róla a háta mögött (még a vele egykorúak is), holott szinte mindig fiatalosan sietett, csaknem futott, amikor elment hazulról, kamaszos lendülettel rohant le a meredek Alma utcán is, kezében az elmaradhatatlan, viseltes aktatáskával. (A házunkbeli, főként műszaki érdeklődésű nép nyilván úgy képzelte, korántsem alaptalanul, hogy egy olyan hatalmas enciklopédikus tudásnak megszerzéséhez, mint ami neki van, sok évtizedre van szükség – ergo öregnek kell lennie.) Lakásának minden zugát – beleértve az előszobát és a loggiát is – elborították a könyvek. Nem tudom, milyen szisztémát alakított ki és követett, de csalhatatlan biztonsággal volt képes kiemelni percek alatt az éppen szükséges példányt a felbecsülhetetlen méretű rengetegből. (Amikor már nyugdíjas házban lakott, távol otthoni könyvtárától, akkor is pontos útbaigazítást adott, hogy melyik könyvét hol kell keresni.)

Viszonylag ritkán beszélgettünk, és ezeket a találkozásokat csaknem mindig ő kezdeményezte. (Jóval gyakoribb beszélgetőtársa volt a feleségem, Bálint Éva, aki interjút is készített velem, és ez megjelent a hajdani Magyar Hírlapban.) Valóban elképesztő volt az, ahogy minden érdekelte, mindenről tudott, és mindenről volt véleménye, a súlyos tudománytörténeti felfedezésektől a kérészerű nap pletykáig. Amikor kérdezték foglalkozása felől, szívesen

nevezte magát könyvtárosnak, ami tényszerűen is igaz volt (hiszen évtizedeken át az Akadémiai Könyvtárban dolgozott), de a világ szerénységnek vélte, holott – legalább én úgy látom – csupán pontosan jelölte meg a maga bogarászó, szolgáltató, közvetítő pozícióját. Ebben is pontos volt, mint valamennyi adatában. Engem kissé zavart is, hogy írásaiban igyekszik eltűnni az adatok és idézetek mögött. Az életben igencsak más volt, egyáltalán nem titkolta véleményét, gyakori elégedetlenségét, sokszor dohogott és szidta a politikusok és mások eltévelyedéseit.

Illetve ez így nem egészen pontos. Ritkán, de előfordult, hogy kifakadt írásban is, kivált akkor, ha szívéhez különösen közeli témáról volt szó, mint Galilei állítólagos megalkuvásáról és Németh László valóságos megalkuvásáról, amikor a Galilei-drámájának átírását kérték tőle. Az 1996-ban megjelent tanulmányból idézem a rendszerváltás utáni vigasztalan állapotokról adott szarkasztikus helyzetképét: „A »médiák«, egyre inkább a folyóiratok többségét is ideértve, a mai udvari kultúrákban különben már régen nem a tájékoztatás és a tájékozódás eszközei; többnyire inkább az él-intellektüellek, él-politikusok, él-bankárok, él-gazdasági vezetők és cégek; a régi »létezőbből« átvett szóval (és nemcsak szóval) »él-káderek« kompetitív osztencióját, magamutogató versengését, identitás-kultuszát, ideológiai, pénzügyi és politikai párbajaikat, életérzésüket és világlátásukat hivatottak pertraktálni, értelmezni, kommentálni, szolgálni. A »nyilvánosság« végeredményben ennek az él-káder-klubnak a »tömegek« felé mutatott politikai arca és megnyilvánulása; azt a látszatot kívánja kelteni, hogy az egyszerű emberek belelátanak, netán bele is szólnak az ügyek folyásába. A legszélesebb értelemben vett »tájékoztatás« (az »ismeretterjesztést« is ide értve) ezáltal nemcsak a tájékozatlanságot fokozza, de még a különben természetes velejárójaként jelentkező nyugtalanságot és

szorongást is semlegesíti.”² Mindez akkor szakadt ki belőle, amikor a talán legelismertebb könyve, az *Így élt Galilei* kiadásán dolgozott.

Nem értettem, hogy miért lett Vekerdiből végül bölcsész, jóllehet orvosnak tanult és egy ideig praktizált is, intellektuális szerelem pedig a természettudományhoz fűzte. Lehet, hogy azért, mert kevésbé érdekelték az emberek, mint a könyvek.³ Ő maga szívesen mesélte, hogy senki sem nézte orvosnak, annyira más volt a fizimiskája. Egy ízben, amikor új személyijét állította ki, nem voltak nála a szükséges dokumentumok (e tekintetben feltűnően hanyag volt), és amikor a képesítését kérdezte a rendőr, ő pedig megmondta, az végigmérte, és rávágta, hogy akkor ő a római pápa. Miután erre Vekerdi megvonta a vállát és odavetette, hogy „azt ír be, amit akar”, az igazolványba az került a „képesítés” rovatba, hogy „nincs”. (Saját szememmel láthattam a bejegyzést.) Vekerdi László határozottan büszke volt rá, úgy fogadta, mint valami kitüntetett címet.

Amikor különféle dohogásait hallgattam, általában egyetértettem vele; politikai állásfoglalásai kifejezetten balliberálisnak mutatták őt vagy inkább örökös, engesztelhetetlen ellenzékinek. Éppen ezért nagy talány volt számomra, hogy miért kedveli annyira Németh Lászlót, akinek szemléleti pozíciója, ha sokat változott is az idők folyamán, messze esett az övétől. Ma sem tudom, hogy miért nem faggattam ki őt erről. Egykori főnökömet az Irodalomtudományi Intézet élén, Sötér Istvánt bezzeg megkérdeztem, sőt kérdőre vontam élete alkonyán, hogy miért mondott és írt annyi jót erről a végül is másodrangú regény- és középszerű drámaíróról, akinek igazi tehetsége az esszéíráshoz volt, az ott képviselt nézeteivel azonban legalább annyit ártott, mint amennyit használt. Talán úgy éreztem, hogy a szépírói babérokra is törekedő

² *Galilei – eretnek vagy udvaronc?* Tiszatáj, 1996. Kötetben: *A Sorskérdések árnyékában. Kalandozások Németh László világában.* Új Forrás Könyvek, Tatabánya, 1997. 269.

³ Gazda István említette a konferencián, hogy az orvosi pálya elhagyását az is motiválta: egyik beteg barátján nem tudott segíteni.

irodalomtörténész Sőtértől inkább elvárható a tisztánlátás Németh László megítélésében, mint egy tudománytörténésztől, aki csupán kirándult erre a területre. Most, hogy tüzetesebben átvizsgáltam Vekerdi László Németh Lászlóról szóló írásait, szinte örülök annak, hogy nem hoztam szóba annak idején. Vekerdi ugyanis mestereként, sőt orákulumként tisztelte az író. *Irodalomtörténeti életműve csaknem kizárólag Németh Lászlóról szól*. 1970-ben megjelent könyve, a *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében*⁴ volt az *első* könyvterjedelmű tanulmány az íróról. Hamar kiderült, hogy Vekerdi nem kis kockázatot vállalt vele, mivel a *Népszabadság* hasábjain politikai támadás érte, és erre hivatkozva elbocsátották állásából. Az író pályáját bemutató könyv jelentőségét csak növelte, hogy a megjelenését követő évben gyakorlatilag lezárult a súlyosan beteg Németh László alkotói munkássága.

Úgy tűnik, Vekerdi számára mintegy küldetéssé vált az örökös az író utóélete fölött. Nemcsak azért érzett és vállalt valamifajta felelősséget, hogy a könyvét követő időszak eseményeiről is számot adjon (Németh László életműkiadásának újabb köteteire recenziókban hívta fel a figyelmet), hanem azért is, hogy mások mit tartanak Némethről: szinte valamennyi könyvet, amely Németh Lászlóval foglalkozik, igyekezett szemlézni – általában egyetértően, örömmel üdvözölve az új társakat a klubban, de azért helyyel-közzel javítgatva az apróbb pontatlanságokat. Kisebb tanulmányaiból Monostori Imre válogatott össze egy kötetre valót, amely *A sorskérdések árnyékában. Kalandozások Németh László világában* címmel az Új Forrás Könyvek sorozatban jelent meg 1997-ben. Csöppet sem csodálkozom azon, hogy az író és családja mintegy családtagként bánt vele, élete végéig, sőt azon túl is. Amikor feleségem kezdeményezésére 2013 júniusában Vekerdi László emléktáblát kapott házunk falán, az avató ünnepségen megjelent Németh valamennyi még élő lánya is.

⁴ Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1970.

Rá kellett döbennem, hogy itt sokkal többről van szó, mint alkalmi irodalomtörténeti kirándulásokról. Így hát letettem eredeti szándékomról, és semmiképp sem törekszem annak a különleges barátságnak mindenre kiterjedő bemutatására, ami a két embert egymáshoz fűzte – azaz amit előadásom címe voltaképpen ígér. Már csak azért sem vállalkozhatom rá, mert az adatok csak korlátozottan állnak rendelkezésemre, és közös történetük folyamata egyelőre (az életmű-kiadás egyik életrajzi válogatásának leleményes címét kölcsön véve) „homályból homályba” tart. Igaz, maga Vekerdi mesélte el első találkozásuk históriáját, melyet megörökített a hetvenes évek végén a rádió számára készült hangfelvétel.⁵ 1948 késő nyarán a még egyetemi és kollégista diák Vekerdit barátja, Forgács Péter vitte el Vásárhelyre az íróhoz. Itt átadom a szót Vekerdinek: „A Kollégiumban több Németh László tanítvány élt; már csak azért se hittünk el soha semmit azokból a rágalmakból, amiket NÉKOSZ-tájakon is bőven terjesztettek róla. A lányok rajongóbb beszámolóí nyomán valóságos szentté magasztosult. Persze afféle ateista szocialista szentté, de valódi középkori szentek mintájára így is majdhogynem személyes ismerősünké s patrónusunkká változott. Érthető hát, hogy jócskán rontotta szorongás is az örömet: féltem a lebögéstől vagy egyszerűen csak a védőszent barátságtalanságától. Nem is alaptalanul. Mert amint beléptünk a Bercsényi utcai ház kapu melletti szobájába, már abból, ahogyan Németh László kelletlenül felkászálódott a kopott, kinyúlt sodronyú ágy széléről, ahol érkezünkig nyilván térdére fektetett füzetbe írhatott, látnivaló volt, hogy különösebben szíves fogadtatásra nem számíthatunk.”⁶

Itt visszaveszem Vekerditől a szót, és örömmel számolok be arról, hogy gyorsan oldódott közöttük a feszültség. Ez két emlékezetes momentumnak volt köszönhető. A egyik Révai József, az akkor még elsősorban gyűjtő hangú

⁵ Ennek szövege pedig bekerült az 1997-es kötetbe – vö. *Két találkozás*, in *A Sorskérdések árnyékában...*, 5–12.

⁶ I. h. 5.

beszédeket mondó és író kommunista vezető, a népi kollégiumokat pártoló politikus, nem sokkal később a kulturális élet legfőbb hűbérura személyéhez kapcsolódott. Vekerdi ügyetlen, ifjonti, pártos gesztusára az író nevetve azt találta mondani, hogy „Nahát ekkora párthűséget tán még maga Révai is sokallana!” Ez a barátságos, ugyanakkor köznapivá lefokozó megszólítás megdöbbenetette Vekerdit, hiszen a kollégisták számára csak Révai elvtárs létezett, egy nem is annyira élő személy, mint inkább mitikus lény, aki „magasan lebegett az elvek (és elvtársak) mennyországában”. Meghökkenését látva és okát félreértve Németh úgy érezte, hogy meg kell magyaráznia Révaihoz való viszonyát. Itt ismét Vekerdit idézem, illetve az ő tolmácsolásában Németh Lászlót: „Csodálkozok, hogy nem haragszom Révaira? Miért haragudnék? Ha nem is vagyok marxista, azért értem a történelmi szükségszerűséget. Mert az, hogy minket látszólag ellenséggé tesz valami – meglehet mesterségesen kavart – félreértés, az lehet múltó politika. Maguk tán úgy mondanák: »taktika«. De mélyebb, »stratégiai« szinten egy az ügyünk; mert a jó egy ügy, s ő ugyanolyan »egy ügyű« ember, mint én, s ezt előbb-utóbb be fogja látni.” Majd Németh László még hozzátette, hogy Veres Péter után, Erdei Ferenc mellett „valószínűleg Révai látja leginkább, mik lehetnek ennek a nehéz sorsú népnek a lehetőségei.”⁷

Nyilván megérdemelne egy alaposabb kommentárt Vekerdi beszámolója, kezdve Németh „ateista szocialista szent”-ként való aposztrofálásával. Annyi bizonyosnak látszik, hogy Németh Lászlónak meglehetősen a maga jól bevált technikája, hogy ha szükségét érezte, kifogja a szelet bármiféle vitorlából. Gondolom, békülékeny attitűdjével gyorsan eloszlatta az elfogódott, szorongó egyetemi diák első, kellemetlen benyomását, ezt követően pedig bevetette teljes fegyverzetét, amivel imponálhatott neki. Ez volna az említett második momentum. Miután kiderült, hogy mekkora hatással van Vekerdire egyik

⁷ Uo. 6.

professzorának, Novobátsky Károlynak kvantumelméleti kollégiuma, Németh nyomban előrukkolt a maga ez irányú ismereteivel, nem mulasztva el a magasztaló jelzőket a terület különleges jelentőségéről. Vekerdi szavaival: „lelkesen bámultam, milyen pontosan érti Németh a nagyon nehéz elmélet minden csínját-bínját; mennyire nem igyekszik »filozofikus« könnyedséggel elsiklani a szakmai csomópontok felett! Ő is úgy vélte, hogy a kvantumelmélet sűríti valamiképpen a század szellemi kvintesszenciáját; még a közgazdaságtan vagy a politika se boldogulhat nélküle.”⁸ A magamfajta szkeptikus lélek persze eltűnődhet azon, hogy a diák nyilvánvalóan korlátozott tudása alapján mennyire lehet bemérni Németh Lászlóét, különös tekintettel a „csomópontok”-ra, amelyek alighanem a közismert összefüggéseket és fogalmakat jelölték.

Itt és most nem folytatom tovább az első találkozás taglalását. Így is aránytalanul sokáig időztem el a bemutatásánál. Csak azt hozhatom fel melegségemül, hogy az első benyomások sokszor bizonyulnak döntőnek, kettejük esetében pedig egy egész életre szóló barátság és együttműködés nyitánya volt. Nem azonnal, hiszen csak évek múlva találkoztak ismét és csupán ekkor mélyült a kapcsolatuk barátsággá. De igen figyelemre méltónak, sőt árulkodónak tartom, hogy Vekerdi évtizedek múlva is részletesen fel tudta idézni, hogy akkor 1948-ban mit mondtak egymásnak.

E történet valamelyest segíthet abban is, hogy megválaszolhassam azt a bizonyos kérdést, melyet elmulasztottam fölteni Vekerdinek. Egymásra találásuk azért bizonyult sorsdöntőnek, mivel Vekerdinek szüksége volt egy olyan tekintélyes mesterre, mint aminő Németh László volt, az írónak pedig hasonlóképp szüksége volt erre a rokonlélek tanítványra vagy legalábbis követőre (ne feledjük, Németh gyakran panaszkolt magányosságát, még akkor is, ha éppen nem volt rá igazán oka). Természetesen még egy sor más tényező is

⁸ Uo. 7.

hozzájárult kapcsolatuk megszilárdulásához. Szembetűnőek az életrajzi és elvi párhuzamok, illetve megfelelések. Csupán néhányat sorolok fel.

Mindketten kiugrott orvosok voltak, életre szóló természettudományos oltással. Az írásvágy, ha tetszik, a bölcsészeti énjük mégis fölébe került a másik oldaluknak. Mindketten enciklopédikus tudásra törekedtek, átlépve a diszciplínák határait, amit csak azért engedhettek meg maguknak, mert Németh László főállásban szépíró és értekező volt, Vekerdi László pedig tudománytörténész, aki a szakágazatok eredményeinek számontartásával foglalkozott, nem a teremtésével. Nem véletlen, hogy könyvében Vekerdi olyan elismerően ír Németh László egy személyben szerkesztett és írt *Tanú-korszakáról*, amikor az író enciklopédikus beállítottsága leginkább érvényesült. Közös vesszőparipájuk volt a hadakozás Budapest kulturális túlsúlya ellen is, a vidéki Magyarország felzárkózása mellett. A nem nyugati típusú városiasodást dicsérték, így vált némelykor modell-értékűvé Debrecen vagy Vásárhely. Vekerdi több írásában is (pl. *Vidék és műveltség*, 1986, *Vidéken élni*, 1989.)⁹ amellet próbált érvelni, hogy a vidék nem szükségképpen provinciális, a határok máshol és másképp húzódnak.

Érvelésében Szücs Jenő híres tanulmányára is hivatkozik Európa három történeti régiójáról, ami annál inkább figyelemre méltó, mivel ugyanezt felhasználja Németh László hírhedt *Kisebbségben* című opusa mentegetésére is. 1995-ben publikált tanulmányában (már a címe is figyelemre méltó, két mű címe pőrén, egymás mellett: „*Kisebbségben.*” – „*Európa három történeti régiójáról*”) úgy látja, hogy Németh polémiája elsősorban a magyarság nyugati és keleti besorolása ellen szólt (és az „idegenség” ebben az értelemben jelentett problémát), hangsúlyozva különálló, köztes helyzetét. De ez korántsem jelent pozitívumot. „A kisebbségben-lét – írja Vekerdi – a permanens bizonytalanság

⁹ Mindkettő megtalálható az alábbi kötetben: *A közértelmesség kapillárisai*. Szerk. Monostori Imre és Jász Attila. Új Forrás Könyvek, Tata – Tatabánya, 2001.

életformája; tartós fennmaradása esetén óhatatlanul lelki és szellemi torzulásokra vezető állapot.”¹⁰ Úgy látja, hogy az ebből fakadó torzulás jellemezte magát Némethet is, akinek „tisztá tekintete [!] sem vette észre, hogy sommás tipológiája öncsonkításra kényszerítene a magyar irodalmat, hogy szándéka ellenére kisebbséget kreálna maga is.”¹¹ Ebben az esetben már nem a vidék, hanem a *nemzet* egésze kerül a provinciális létezőmód gyanújába, és Szűcs Jenő történeti tipológiája alapján terjeszti ki Németh László aggodalmát Vekerdi a magyarság jelenére. Milyen félelmetes, írja, hogy amilyen gyorsan sikerült a XIII. század második felében a betagolódás az akkori „Európai Unióba”, ugyanolyan makacsul őrzi az ország félig-meddig periférikus helyzetét, sőt éppen napjainkban (értsd: az 1990-es évek derekán) készül lecsúszni.¹²

Lehetne még sorolni a további párhuzamokat és megfeleléseket. Csak egy alapos filológiai vizsgálat válaszolhatná meg, hogy a mindkettejük által kedvelt témákban – mint a Galilei vagy a két Bolyai ügye – mennyire hatottak egymásra. Egyelőre csak annyi állítható bizonyosan, hogy a szakirodalmat Vekerdi szállította az írónak.

A mester-tanítvány viszony magyarázza meg, hogy a különben szigorúan kritikus Vekerdi miért bánt mindvégig kesztyűs kézzel Némethtel. Csak ritkán bírálta, és akkor is úgy állította be, hogy maga az író is meghaladta, utólag bírálta korábbi nézeteit. A másfajta mérce egyik jellemző példája lehet 1970-es könyvének az a passzusa, ahol arról a két cikkről esik szó, melyet Németh László József Attiláról írt.

Ismeretes, hogy a *Nyugat* 1929. december 1-jei számában jelent meg Németh László lekezelő hangú recenziója a *Nincsen apám se anyám* című

¹⁰ I. h. 229.

¹¹ Uo.

¹² I. h. 240.

kötetről, ahol „bagótlan Kakuk Marcinak” nevezte a költőt. József Attilát méltán háborította fel a sommás vélemény, soha nem bocsátotta meg Némethnek, de még inkább megharagudott a szerkesztőre, Babitsra, döntően ez motiválta az ő ellen-kritikáját *Az istenek halnak, az ember él* című Babits-kötetről. Németh László melléfogását Vekerdi sem tagadja, József Attila az ő szemében is abszolút etalon, de úgy próbálja meg mentegezni hősét, hogy azt sugallja: utóbb Németh megváltoztatta véleményét. Idézem Vekerdi könyvét: „azonban alig három év múlva, a *Tanú* harmadik számában a *Külvárosi éj* című kötet alapján a *Korunk* véleményével egyetértve már a »proletariátus nagy költőjét« látja benne.” Németh írásából pedig a következő mondatot idézi: „Van egy szép verse (*Mondd, mit érlel...*), amely megérdemelné, hogy a magyar szegények újsága, ha volna ilyen, vezető helyen hozza.”¹³

Ha fellapozzuk az eredeti szöveget (a *Literatura* 1933. januári számában jelent meg), merőben más értékelést találunk. Úgy idézem a szöveget, hogy zárójeles kommentárjaimmal látom el:

„Négy hét előtt egy erdélyi folyóirat mint a proletariátus nagy költőjét méltatta József Attilát; a párt »esztétaideológjai« [Ez a szó ironikus idézőjelet kap] őt tartják a fiatalok közt a legtöbbre. [Tehát nem vehető komolyan] Meglepett a dolog. A proletariátus költője? [Ez itt nem állítás, hanem az állítás megkérdőjelezése.] Néhány éve bíraltam egy könyvét, akkor azt gondoltam: Íme egy sokoldalú, gyökértelen fiatalember, aki nem tudja, mire tegye fel az életét, minden téren eljuthat a közepesig, [!] de hogy mire teszi fel magát, az az esze választásától fog függni, nem természete kényszerétől. [Vagyis József Attila okos ember, majd tudni fogja, hogy mi mellett döntsön.] Túlérett kultúrák csodagyermeké, aki minél öregebb, annál kevésbé csodálatos. Nem szeretem olyan kényes portékára, mint a költő, az osztály durva bélyegzőjét ütni, de ez csakugyan az a költő, akire a szocialisták azt mondják: a polgári társadalom

¹³ Németh László *alkotásai és vallomásai tükrében*, 53.

bomlásterméke. [Ez aligha nevezhető hízelgő megállapításnak a költőre nézve.] Így vélekedtem József Attiláról, s íme mint a proletariátus nagy költőjét látom viszont. [Érdemes egybeolvasni: a polgári társadalom bomlástermékéből terem a proletariátus nagy költője.]” Ezt követően Németh László kiemel néhány verset a kötetből, mindegyikre van egy-két rossz szava, de talán sehol sem olyan bántó, mint amikor éppen József Attila proletárköltő hitelét vonja kétségbe: „Verseibe jókor, rosszkor belekerül a proletár; az erdő elvtárs-erdő, a levelek, mint röpcédulák zörögnek. Gúnyos, torzító realizmusa s részvéte hol ütik egymást, hol a nyomorúság rokonszenves öngúnyában találkoznak. Hideg ember, akinek nem is árt szeretet és összetartás fegyelme. Forradalmárnak inkább Catilina...” [Tehát hideg ember, akiből hiányzik a megértés; ilyenekből lesznek az erőszakra szövetkezők.] Végül Németh egy, azaz egyetlen verset nevez meg, melyet szépnek talál (és ennek címét is rosszul idézi: *Mondd mit ér annak lesz belőle*), s bizonyára az utolsó két sor mintájára (József Attilánál ez áll: „s élte, ha van élte még egy, / a proletár utókoré?!”) fogalmaz Németh ekképpen: „a magyar szegények újsága, ha volna ilyen, vezető helyen hozná”. Nehéz szabadulni attól a gyanútól, hogy a közbevetett feltételes mód, illetve megengedő gesztus – ahogy a versben, a cikkben is – ironikus értelmű.¹⁴

A félreértések elkerülése végett most nem Németh László számomra elfogadhatatlan értékelését kifogásolom. A kortársak közül kevesen fogták fel József Attila művészetének igazi jelentőségét. Amikor a költő halála után kiobbant kultusza, sokan megváltoztatták véleményüket. Németh László ritka (és konok) állhatatosságát mutatja, hogy később sem vizsgálta felül korábbi álláspontját. Éppen ezért megdöbbentő Vekerdi könyvének sugalmazása. Az ő szigorúan vallott és követett pontosság-eszménye felől nézve különösen aggályos a tévesztése.

¹⁴ Lásd Németh László: *Magyar líra 1932-ben*, mai kiadása: *Kortársak József Attiláról I. (1922–1937)*. Szerk. Bokor László, Tverdota György. Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. 281–282.

Befejezésképpen röviden kitérek Vekerdi Németh Lászlóról szóló könyvének néhány vonatkozására.

Fodor András naplójegyzéseiből, ahol „Vekerdi Laci” sűrűn előforduló szereplő, még az is megtudható, hogy a könyv (Fodor monográfiát ír, szerintem helytelenül) 1970 novemberének végén kerülhetett ki a nyomdából (ugyanis 26-án kapott tiszteletpéldányt a szerzőtől).¹⁵ December 20-án, talán karácsonyi ajándékként, közölte a *Népszabadság* Alexa Károly denuncioló írását *Az arcképfestő tévedése* címmel, ebben brutális nyíltsággal „torzképfestőnek” nyilvánította a könyv szerzőjét. A botrányos cikk nagy feltűnést keltett. Negyven évvel később, Vekerdi halálát követően jelentette meg Alexa a *Magyar Hírlapban* (a 2010. január 11-i számban) *Vekerdi László – 39 év* című cikkét, amelyben – azt állítva, hogy a könyv szerzőjét már személyesen megkövette – nyilvánosan is meakulpázott, megpróbálva letörölni magáról a szerinte is „letörölhetetlen stigmát”. A pártújság kulturális rovatának akkori vezetőjét, Pándi Pált nevezte meg felbujtóként (2010-ben már Pándi sem élt), aki állítólag azzal áltatta őt, hogy éppen ezzel a hivatalos ledorongolással lehet elkerülni a Vekerdit fenyegető veszedelmesebb retorziókat. Ehhez képest történt ami történt: a szerzőt kitették állásából.

Alexa önkritikájának őszinteségét többen kétségbe vonták, nem hagyva említés nélkül, hogy éppen ezzel a kritikusi szolgálatával vetette meg annak idején gyors karrierjét. Én csak két filológiai aprósággal egészítem ki a történetet. 1968-ban Alexa is, én is ötödéves hallgatóként együtt utaztunk az Irodalomtörténeti Társaság vándorgyűlésére Debrecenbe, és a vonaton Alexa azzal kérkedett előttem, hogy még nem döntötte el: Tolnai Gábor vagy Pándi Pál közül melyikük pártfogását fogadja el. Ezek szerint az utóbbit választotta. A másik történetet Szörényi Lászlótól hallottam. Röviddel az ominózus cikk megjelenése után a soproni manierizmus-konferencián került össze Alexával, és

¹⁵ Lásd Fodor András: *A hetvenes évek. I. kötet (Napló 1970–1972)*. Helikon Kiadó, Bp. 1995. 132.

kérdőre vonta, hogy miért írta ezt a förtelmet. 700 forintért – ez volt Alexa lakonikus válasza. Nem tudom, hogy az a réges-régi harminc ezüstpénz mennyit érne ma, de hogy 700 forint jelentős összegnek számított 1970-ben, abban bizonyos vagyok.

Ugyanakkor hajlok rá, hogy kissé árnyaltabban lássam a dolgokat. Vekkerdi László a Matematikatudományi Intézetben Rényi Alfréd pártfogását élvezte, és Rényi halála után a tudománytörténeti kutatásokat kevésbé méltányoló új vezetés meg akart szabadulni tőle, így hát kapóra jött a *Népszabadság* támadása. Vekkerdi pedig jól járt (ezt ő maga is így ítélte meg), hiszen az Akadémiai Könyvtárba került, kedvére való környezetbe, ahol megbecsülték munkáját.

Kevésbé értem, hogy miért okozott akkora riadalmat hivatalos körökben a könyv, hiszen Németh László 1956-os „példás magaviselete” révén kiérdemelte a pártállami vezetés jóindulatát. 1957-ben Kossuth-díjat kapott, 1959-ben pedig elfogadta a Szovjet Írószövetség meghívását (Tolsztoj fordítójaként invitálták meg), és Moszkvában elmondott, utóbb *Pohárköszöntő* címmel megjelent írásában az 1956-os forradalmat „szerencsétlenség“-nek, „vigyázatlanságból [...] eredő robbanásnak“ nevezte. 1961-ben kitüntették a Munka Érdemrend arany fokozatával, egy évvel később pedig Aczél György felkérésére papírra vetette a kultúra irányítására vonatkozó javaslatait.

Igaz, akad egy-két támpontunk a magyarázathoz. Fodor András naplójának 1970. december 15-i bejegyzése szerint Domokos Mátyás hozta el a hírt neki, hogy – idézem – „Pándi – kit Németh »öregkorom Bókája«-ként szokott emlegetni – egy pártcsinovnyikokat eligazító értekezleten úgy dicsérte Vekkerdi monográfiáját, hogy hozzátette: »Sajnos, van a könyvnek egy nagy baja, nem mutatja be, hogyan lett a kutyából szalonna.«”¹⁶ (Az „öregkorom

¹⁶ I. h. 139.

Bókájá”-nak az az eredete, hogy 1954 decemberében a *Szabad Népb*en Bóka László írt fulmináns, pártos kritikát Németh László ellen.) De Fodor naplójából az is kiderül, hogy nemcsak Pándi volt elégedetlen a könyvvel. Az 1971. január 14-i bejegyzés szerint „Bence Gyuriék [is] „»leírták« Vekerdit. »Udvari történész lett...« Mi szükség Ella néniről beszélni, ha a szárszói beszéd hatását nem elemzi?!”¹⁷

Azt kell mondanom, hogy Pándi megfogalmazása kifejezetten szellemes, és a maga nézőpontjából indokolt is, mint ahogy Bence György és megnevezetlen társai véleménye is helytálló. Persze figyelembe kell venni, hogy Vekerdi László könyve a Szépirodalmi Könyvkiadó „Arcok és vallomások” című sorozatában jelent meg, kifejezetten népszerűsítő szándékkal, és a címét (*Németh László alkotásai és vallomásai tükrében*) szó szerint kell érteni. (Ezért nem értek egyet azokkal, akik monográfiának mondták.) Minthogy Németh erősen önéletrajzi beállítottságú író volt, aki élete és pályája szinte minden eseményét megörökítette írásaiban, ezzel egyfelől megkönnyítette Vekerdi dolgát, hiszen bőséges anyag állt rendelkezésére. Másfelől viszont megnehezítette, mivel így óhatatlanul *az író nézőpontját képviselte* – nemcsak a tömérdek idézettel, hanem az azokhoz szükségképpen szorosan tapadó kommentárjaiban is. Igen sokat meg lehet tudni a könyvből az író családjáról is, a szándékairól és terveiről is, de már jóval kevesebbet írásainak árnyoldalairól.

A távolság-teremtés Vekerdinek nem erős oldala, fölöttébb megértő a kényesebb esetekben is. Pl. a *Nyugat* ellenlábasaként megindított *Napkelet* szerkesztője, Tormay Cecile azt a minősítést kapja, hogy „egy lelkes úrihölgy s lelketlen író” egy személyben, aki megértő volt a fiatal Németh tehetsége iránt,¹⁸ Vekerdi szerint magától értetődik, hogy „Németh reformterve és Gömbös »reformja« soha nem találkozott”,¹⁹ az pedig egyenesen elképesztő, ahogy a

¹⁷ I. h. 150.

¹⁸ *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében*, 46.

¹⁹ I. h. 126.

Kisebbségben eltévelyedését erénnyé avatja: úgy találja, hogy ennek az esszének „hirtelen kiömlő, nyers lávatömege dobta ki s égette ki [!] Németh gondolkozásából azokat a *sok tekintetben* [!] *hibás* elemeket, amelyek az eddigi tanulmányait – nagy ritkán [!] – torzították”.²⁰ Úgy vélem, ezek a példák önmagukért beszélnek.

Ugyanakkor e fölöttébb apologetikus könyv a maga idején úttörő munka volt, és bár Vekerdi később írt tanulmányai között is található figyelemre méltó (mint pl. a Németh Pilinszky iránti vonzalmáról szóló),²¹ ezek együtt sem érik el a könyv színvonalát és jelentőségét.

Előadásom itt végződne, ha röviddel szövegem megírása után nem került volna kezembe feleségem, V. Bálint Éva hivatkozott interjúja, melyet 2001-ben az író centenáriuma alkalmából készített Vekerdivel. Éva ugyanis – velem ellentétben – föltette neki az obligát kérdést, és meg is kapta rá a választ. Természetesen ez is megérdemelne egy alaposabb kommentárt, de most eltekintek tőle, legyen az utolsó szó Vekerdié.

– Ön miért vonzódik Németh munkásságához? – kérdezte Éva. – Az ötvenes évek közepétől foglalkozik vele, számos kritikát és tanulmányt írt róla, monográfiát is, és most a centenárium kapcsán is derekas szerepet vállalt az ünnepeken.

– Fiatal korom óta mindig fájdalmasan érzektem ebben az országban a szélsőségek uralmát, a centrum hiányát – mondta Vekerdi. – Én a közepet kerestem, s ezt értettem a „harmadik út” fogalmán is. Ettől a hiányzó középtől egész életemben – hol kevésbé, hol jobban –, de mindig balra helyezkedtem el. Manapság az átlagnál sokkal inkább balra tudom magam, mert erősen érzem a szélsőjobb fenyegetését és erősödését. De attól még, hogy a centrumhoz képest

²⁰ I. h. 177.

²¹ „A lélek csendje.” (Pilinszky Németh László életében), 1982. Megtalálható *A Sorskérdések árnyékában. Kalandozások Németh László világában* című kötetben.

balra vagyok, mindenkor tudtam és tudok kapcsolatot tartani józanul gondolkodó másik oldali barátaimmal. Ezt érzem a magam szempontjából Németh László egyik hatásának. Személyesen már csak az idős alkotót ismerhettem meg. A társadalom fejlődését mindig figyelembe vevő, a marxizmust el nem utasító (ha nem is marxista) embert, a felvilágosult és felvilágosító író. Elképzelhető lenne egy szocialista XVIII. század – mondta egyszer. És ez nagyon tetszett nekem.²²

²² V. Bálint Éva: *Vekerdi László tudománytörténész a száz éve született Németh Lászlóról*. Magyar Hírlap, 2001. április 18.